

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

**У ПРОСТОРУ
ЛИНГВИСТИЧКЕ
СЛАВИСТИКЕ**

Зборник научних радова

Поводом 65 година живота академика Предрага Пипера

Уредници:

Људмила Поповић
Дојчил Војводић
Мотоки Номаћи

Београд, 2015

СРЕТО З. ТАНАСИЋ
Институт за српски језик САНУ
Београд

НАГОМИЛАВАЊЕ ПАДЕЖНИХ КОНСТРУКЦИЈА С ВРЕМЕНСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ*

У раду се говори о једном случају употребе падежних конструкција у функцији прилошке одредбе времена о коме се у нашој стручној литератури није говорило. Ради се појави да се уз један глагол / предикат у реченици јавља више од једне падежне конструкције с том функцијом. Ово нагомилавање падежних конструкција ће се анализирати на корпусу језика савремене српске књижевности. Испитаће се специфичности те употребе, односно начин комбиновања тих конструкција у овој позицији.

Кључне ријечи: савремени српски језик, предлошко-падежне конструкције, синтакса, одредба времена, нагомилавање

Падежни систем у српском језику је врло разгранат; њега не карактерише само већи број падежа, седам, већ и чињеница да је разуђен систем исказивања појединих значења. Тако је управо са системом падежа за исказивање временских значења. Значајно мјесто у овој функцији заузимају четири зависна падежа: генитив, акузатив, инструментал и локатив, једино је у томе безначајна улога датива. У овој функцији падежи, такође, користе све видове своје употребе: самостални, праћени предлозима, праћени обавезним детерминатором или праћени предлозима и обавезним детерминатором.

Падежни систем за означавање времена вршења радње највише подсјећа на падежни систем за означавање просторних значења, што је још Ђура Даничић запазио у својој синтакси (Даничић 1858), на то је у новије вријеме указивала и Милка Ивић: „Временске конструкције наслањају се директно на месне са одговарајућом транспозицијом у оквиру времена: 1) директна локализација времена – *на пролеће, у јесен* и сл.; 2) индиректно

* Рад је настао у оквиру пројекта 178021 – Опис и стандардизација савременог српског језика, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоје Републике Србије.

одређивање оријентацијом према познатом временском отсеку – *пред јесен* и сл.“ (Ивић 1958: 152). У српској науци о падежима највећи допринос тумачењу локалистичке теорије падежа и показивању њеног деловања у српском језику дао је Предраг Пипер (1997). Част ми је да овај рад пишем академику Пиперу част, поводом јубилеја.

У овоме раду обратиће се пажња на један случај употребе временских падежних конструкција, о коме се није досад посебно говорило у нашој стручној литератури. Наиме, ради се о појави нагомилавања падежних конструкција уз исти глагол са функцијом временске детерминације глаголске радње. Познато је да се у језику исте језичке јединице могу нагомилавати, описивано је нагомилавање везника (Ковачевић 1997; Танасић 2012) или истородних зависних клауза у сложеној реченици (Танасић 2012).

Смисао падежне конструкције временског карактера јесте да означи неки временски одсек у коме се врши радња, као што се то чини и другим језичким јединицама с временским значењем. Вријеме вршења радње се може исказати на два начина, директно или индиректно, што важи и за предлошко-падежне временске конструкције. У српској синтаксичкој науци то је одавно познато (Даничић 1858), а прецизно је дефинисала Милка Ивић: „Ако тренутак вршења радње пада у одсек времена обележен именицом у датој падежној конструкцији, онда та падежна конструкција има локационо временско значење (напр.: *вратио се у суботу, путоваће у мају, родио се прошлог месеца* и сл.). Ако тренутак вршења радње не пада у одсек времена обележен именицом у датој падежној конструкцији, већ се помоћу тог обележеног временског отсека, као помоћу познате тачке у времену, само оријентишемо да бисмо одредили право место у времену тренутка вршења радње, онда дата падежна конструкција има оријентационо временско значење (напр.: *дошао је кући пред зору ...*)“ (Ивић 1956: 166).

У следећим примјерима падежне конструкције имају локационо значење, оне, другим ријечима, врше директну локализацију глаголске радње у реченици.

[1]

а) 1. Дворска комисија у Бечу, коју су били назвали „Илирическа Хофдепутација“, имала је, дакле, *тог лета, године 1752*, пуне руке посла, око тих побуна у славонском национу (Црњански 2, 144). 2. *Оног дана, 3. јуна*

1862. године, овај је простор изгледао друкчије. Вили су први сати поподнева, и недеља животу (Велмар Јанковић, 16). 3. *Четрдесет друге*, љети, *истог дана* кад су партизани ослободили Босанску Крупу, непријатељски бомбардер преполовио је ујакову кућу (Ћопић, 79). 4. *Једног прољетњег дана*, *друге ратне године*, међу свакодневне посјетиоце кафана, оне с аеродрома, велики немир унесе вијест да су на партизанску територију пребјегли неки пилоти и механичари с два авиона (Б. Ћопић, 127).

б) 1. Тек кад *једно вече*, у *Цветној недељи*, наиђе када се она купала, у изби са великом земљаном пећи, у којој се иначе пекао хлеб, и, помисли да уђе тамо, поче дрхтати, осетио је шта жели и шта чека (Црњански 1, 131). 2. При слабој светлости жишка сад, он је виде, онако збуњену од сна, и схвати да ће *овог јутра*, *при поласку*, са њом бити најтеже (Црњански 1, 7). 3. Ето, крај те Махале, и Темишвара, прошла су била, *једног дана*, у *пролеће* године 1752, црна, путничка кола и ушла у град, кроз капије, које су чувале тобције (Црњански 2, 8). 4. Али, идући дан, не би више могао да их чује како један другом довикују сербски, и како плачу, као деца, видевши како њега проносе, дуж првог ескадрона, онесвеслог, са расцепаном цеваницом, коју су му *при заласку Сунца*, *тог дана*, војени врач, руски, до колена, одсекли (Црњански 2, 405). 5. Рано, у *зору*, *тог дана*, Петар и његова два хусара одјахали су (Црњански 2, 411). 6. У *том тренутку*, *тог дана*, та кобила, заиста била је ближа Исаковичу, од свих тих људи у школи јахања (Црњански 2, 520). 7. Исакович је, *приликом свог првог одласка из Вијене*, у *Митровицу*, *почетком августа 1752*, отишао, од госпоже Евдокије, без збогом (Црњански 2, 330). 8. *Пред вече*, *поменутог дана*, Исакович је, ипак, кренуо (Црњански 2, 331). 9. Тако се, ето, десило да су се, *око подне*, *поменутог дана*, Петар и Павле, недалеко од изласка из Токаја, растали (Црњански 2, 423). 10. *Идућег дана*, *при вечери*, код Вишњевског, вечери су присуствовале и жена Вишњевског, и сваст (Црњански 2, 372). 11. Кад је, међутим, *идући дан*, *при вечери*, покушао и то, Ана му, јетко, добаци: „Гле, гле! (Црњански 2, 487). 12. *Четврти дан*, међутим, *при вечери*, Ана је још више уједала. Сви су мушкарци, каже, Турци (Црњански 2, 488). 13. *При свакој четврти Месеца*, *тих година*, старији свет је, у Хунгарији, био уверен да је то, можда, последња кришка Месеца, који се светлео на небу, као жута лубеница (Црњански 2, 415). 14. *При крају августа*, Месец је, у Кијеву, *те године*, био све светлији, а у *суботу*, *двадесет и седмог*, на дан *преподобног Пимена Великог*, пун (Црњански 2, 589). 15. *Још истог дана*, у *повратку из школе*,

њих двојица накупише у Прокину гају по бреме суварака и отклипсаше до Николине куће (Ћопић 2, 102). 15. *Сљедећег дана, у рано јутро*, Милош се упути узаном стазом, кроз шикару, према ивици брдског хрбата (Ћопић, 116). 16. Већ *под саму зиму, једног сувог дана пуног оштре голомразице*, појави се дорат у нашем дворишту (Ћопић, 71). 17. *У љето, једне чисте ивањданске вечери*, нашег коња нестане с оближњег пашњака подно саме наше куће (Ћопић, 72). 18. *Сваког дана, лети и зими, у јесен и у пролеће (...)*, чим се раздани, Жалосник је излазио на брежуљак изнад кућа ... (Вуксановић, 167). 19. *Тек на дан мученика Онисифа и Порфирија, деветог новембра те године*, Исаковичу дође официр, сав намазан лојем, по чизмама, и каишевима, у тамној, плавој, бунди, да му каже да је све у најлепшем реду, и да границу може, идуће јутро, слободно, прећи (Црњански 2, 457). 20. Петар онда реши да оде, да пође, *у четвртак, четвртог августа, на дан светих, седам, трока, у Ефесу* (Црњански 2, 574). 21. При крају августа, Месец је, у Кијеву, те године, био све светлији, а *у суботу, двадесет и седмог, на дан преподобног Пимена Великог*, пун (Црњански 2, 589). 22. Тако се десило да је Павле видео, и маневре, у околини Кијева и Миргорода, које је Костјурин почео *у среду, седмог септембра, те године, на дан Светог мученика Созонтија* (Црњански 2, 590). 23. *Идући дан, на дан светог мученика Харитина*, то јест, за постмајстера, *на дан Луке евангелисте, петог, то јест, осамнаестог, октобра, поменуте године*, постмајстер Хурка довео је, пред кућу Павлову, његовог братенца Ђурђа, који је јахао коња, и водио са собом троја кола и пет хусара (Црњански 2, 391). 24. *Идућег дана, на дан преподобног Онуфрија Великог – који су папежници славили као дан преподобног Проспера – Исакович се пробудио, или од неког церекања, или на шум фонтане, из баште, или на звекет, цезви и посуђа, поред његове главе* (Црњански 2, 131).

в) 1. Разголитивши груди, отправи брзо капетана, наредив набусито да се, ноћу, у логору, нико ко бежи не хапси, а *при повратку, у зору*, нико не предаје стражама (Црњански, 92). 2. Не жели, каже, које кореспонденције, непотребите, с њим имјети, него нека дође, *под сумрачје, у његову кућу, у Леополдштату, у недељу, на дан великомученице Клеопатре*, на вечеру (Црњански 2, 331). 3. Он га даје *при вечери, у обичне дане* (Црњански 2, 377). 4. *У зору, на дан који је Петар изабрао за поћи – док су се обоје, из ведре, на авлији, умивали – Петар му рече да су синоћ, са Варваром, решили да свом детету, ако буде мушко, даду име Павле* (Црњански 2, 422).

5. У једно од најпријатнијих доба године, скоро преко ноћи, расцвјетао би се у баштици крај наше куће црни слез и љупко просинуо иза копљасте поцрњеле ограде (Ђопић, 6). 6. Заиста већ с вечери, *особито* у ведре ледене ноћи, јасно би се чуло с околних шумовитих брегова оштро и гласно вучје завијање Аууу – ваууу“! (Ђопић 3, 331).

Значење временске локализације падежи врше самостално, са обавезним детерминатором или с предлозима. У горе наведеним примјерима све конструкције имају значење временске локализације радње. У првој гурпи примјера (а) такву функцију падежи обављају са обавезним детерминаторима. Тако се најчешће у српском језику јављају генитив и акузатив, и то је одавно познато; то је у својој синтакси јасно рекао већ Ђура Даничић: „Оне свагда уза се имаю іошѣ какву речѣ, коя време њима разликуе одѣ другога времена истогѣ имена (Даничић: 61), а Милка Ивић је подсетила да су то за словенске језике већ уочили Вондрак и Миклошич (Ивић 1956: 176) и показала употребу те одредбе уз генитив и акузатив (Ивић 1956: 178 и 186).¹

Кад се овако један глагол одређује двјема временским падежним одредбама, временски одсеци који се њима исказују стоје у извјесном односу. Могуће је да се првом одредбом исказује временски одсјек који је краћи од временског одсјека исказаног слједећом падежном одредбом. Тако је, рецимо у примјерима један, три или четири итд. Тај краћи одсјек саставни дио овога већег. Такође, могуће је да се првом одредбом исказује одсјек већи од одсјека исказаног другом одредбом, као што је у трећем примјеру

У слједећој групи примјера (б) глаголи се временски одређују падежима са детерминаторима и предлозима. Таквих примјера је у анализираној грађи и највише. У првом примјеру одредбом се исказује краћи временски одсјек, који улази у дужи одсјек исказан другом одредбом, док је у другом примјеру обратно. Јављају се и случајеви да уз један глагол долази и три и четири одредбе, такви су примјери двадесет до двадесет три. Ту се може догодити да се неким одредбама исказују истоветни временски одсједи – у примјеру двадесет два то су прве двије и четврта конструкција, који су, временски одсеједи, опет дио већег временског периода – трећа конструкција, *те године*. Наравно, у питању је језик књижевних дјела и очито да писци користе могућност нагомилавања оваквих падежних одредби и из стили-

¹ Теоретски је ову појаву у словенским језицима, а такође и у српском језику, објаснила управо Милка Ивић – в., нпр., Ivić 1983.

стичких разлога. То се посебно може видјети на примјерима двадесет два до двадесет три. Некад је потребно посебно задржавање да би се пратио вез ових конструкција, посебно то важи за реченицу број двадесет три.

У примјерима в) илустровани су случајеви кад се у обје одредбе јављају падежи с предлозима. Ни овакви случајеви нагомилавања падежних временских одредби нису ријетки, а сем саме форме не показује се нешто што већ није виђено у претходним примјерима, посебно оним, најбројнијим, из групе б). Могао би се ипак издвојити други примјер, гдје имамо три временске одредбе, прва и друга нису у контактном положају, а друга и трећа означавају исти временски одсјек, именован на два начина. Посљедњи примјер показује како се могу временски односи нијансирати: прилог *особито* доводи до извјесне неподударности времена исказаног првом и другом конструкцијом. То је омогућено одређењем аутора за стратегију нереференицијалне употребе глагола.

Показује се овдје да писци користе све могућности српског језика, и кад се ради о падежима за обиљежавање времена. Тако се у примјерима шеснаест (г) и два (в) јавља и конструкција *под + акузатив*, која је интересантна по томе што је врло мали списак именица које се могу наћи у њој. То је запазио још Ђура Даничић и ваљда први дао принцип избора тих именица: „овако се казују времена која се чине тешка и немила, а то личи значено овога предлога“ (Даничић 1858: 528), што је један од ријетких случајева кад велики филолог није био у праву. Нико се готово сто педесет година није озбиљније задржавао над тим објашњењем и тек недавно понуђено је другачије и увјерљивије објашњење у једном мом раду (Танасић 1997), које је већ ушло и у неке граматике (Антонић 2005: 222)².

У неким приликама писци именице у одговарајућем падежу не одређују само атрибутима, него и цијелим реченицама; тако је у примјерима двадесет четири групе (б) и четири групе (в). У овом другом случају именица би без клаузе остала недовољна одредба. Такође, ове временске падежне конструкције не морају бити увијек у контактном положају, могу бити раздвојене неким другим реченичним чланом. Тако је у примјерима једанаест, тринаест и осамнаест групе б): у првом је између ових одредби партикула *међутим*, у другом случају ове конструкције дијеле субјекат и одредба времена, а у посљедњем су двије временске одредбе – прилози *лети* и *зими*.

² Ову конструкцију наводи у својој великој синтакси и М. Стевановић (1991: 426), али се не задржава на избору именица које се у њој могу појавити.

Могуће је да се оствари и комбинација предлошко-падежних конструкција са значењем временске локализације и временске оријентације. Тако је у сљедећим примјерима.

[2]

1. *Пред вече, поменутог дана*, Исакович је, ипак, кренуо. (Црњански 2, 331). 2. *Четвртком, пред подне*, у наш разред долазио је поп Василије да нас учи и пропитује вјеронауку (Б. Ћопић, Глава у кланцу, ноге на вранцу, Просвета, Београд, 1983, 249). 3. Сећао се како *1815, уочи Другог устанка*, умало да погреша најтеже у животу (Велмар Јанковић, 14). 4. Вукашину је причао *пред полазак, оне ноћи* кад су пси лајали на месец (Ћосић, 135). 5. *Тога дана, по подне*, као напречац отријежњен, сликар одједном спопаде свој блок, лака корака спусти се низ сокак до наше појате, намјести се тамо на преврнуто корито и поче нешто да црта (Ћопић, 31). 6. *Тих дана, иза Бурђева*, кад се Раде с Брдара већ био устоличао у нашој кући, стриц Ницо мотао се околу накостијешен као мачка пред псом-уљезом. (Ћопић, 31). 7. *Једне године, у суботу, уочи Крстопоклоне недеље, на дан 42 мученика у Амореји*, почео је био, за Исаковиче, и њихове сератлије, досељенике, у Кијеву, и парад, који су звали у Аустрији: Fassung (Црњански 2, 526). 8. *Једном под зиму, уочи недеље*, на заједничкој молитви, дјед испод ока опазу да се његов Раде не зна ни прекрстити (Ћопић, 37). 9. Био је у апоенима сличним оним што се добијају на степеништу цркве св. Марка *уочи крсних слава*, или *у тренутку* када нека будала викне пред општином: „Куме, изгоре ти кеса!“ (Капор, 94). 10. Спавао је у соби без грејања, али му то није сметало да *сваке ноћи, пред легање*, намаже дугачку косу шећераном водом... (Вуксановић). 11. Сањала сам, *у пролеће, по изласку из школе, прве ноћи када* сам дошла у мајчину кућу, одморна од сусрета, дуго (Вуксановић, 174).

Међу овим примјерима треба прво скренути пажњу на примјер два – то је једини примјер у анализираној грађи у ком се јавља и слободан падеж у функцији временске одредбе напоредо с предлошко-падежноим конструкцијом. Иако се двјема падежним одредбама исказују два временска значења – локализација и оријентација, оне именују временске одсјеке који се поклапају, прецизније казано, одредба са значењем временске оријентације именује вријеме које је дио времена исказаног одредбом са значењем временске локализације.

На крају. Анализа је показала да се у језику писаца једна глаголска радња (и уопште предикат) почесто одређује помоћу више временских одредаба исказаних падежима. У тој функцији се јављају падежи у свим формама: слободни, са предлозима или обавезним детерминаторима, или са предлогом и обавезном одредбом истовремено. Појава нагомилавања временских падежних конструкција карактеристична је за књижевноумјетнички стил. Ипак не користе ту могућност сви писци подједнако. Тако је у анализираном корпусу ова појава најзаступљенија у дјелима Бранка Ћопића и Милоша Црњанског. Та два писца имају опет неке посебне приступе тим конструкцијама. Тако се у Ћопићевој *Башти сљезове боје* уочава богатство у избору атрибута уз именице у тим падежним конструкцијама, којима писац украшава вријеме у које смјешта радње, док је за *Сеобе* М. Црњанског карактеристична честа употреба именица које значе свеце Православне цркве. Сама појава већег броја сличних језичких јединица у реченици представља погодан материјал и за различито обликовање њено, и за стилске поступке којим се дјело чини посебним.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, Ивана. 2005. Синтакса и семантика падежа // Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременог српског језика: проста реченица* / У ред. М. Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига; Нови Сад: Матица српска: 119–300.
- Даничић, Ђуро. 1858. *Србска синтакса*. Део први. Београд: у Државној штампарији.
- Ивић, Милка. 1956. Из проблематике падежних временских конструкција // *Јужнословенски филолог* XXI, 1–4: 165–214.
- Ивић, Милка. 1958. Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику // *Јужнословенски филолог* XXII, 1–4: 141–166.
- Ковачевић, Милош. 1997. О типовима нагомилавања везника // *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XL, 2: 159–169.
- Стевановић, Михаило. 1991. *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*. Београд: Научна књига.
- Танасић, Срето. 1997. Конструкција *под* + акузатив с временским значењем // *Наш језик* XXXII, 1–2: 38–43.
- Танасић, Срето. 2012. *Из синтаксе српске реченице*. Београд: Београдска књига – Институт за српски језик САНУ.
- Ivić, Milka. 1983. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta.
- Piper, Predrag. 1997. *Jezik i prostor*. Beograd: Čigoja štampa (Biblioteka XX vek 91).

ИЗВОРИ

- Велмар Јанковић, Светлана. *Дорћол*. Аск.
Вуксановић, Миро. *Семољ људи*. Београд: Београдска књига, 2011.
Капор, Момо. *Дневник једне Ане*. Аск.
Топић, Бранко. *Баишта сљезове боје*. Аск.
Топић (Топић 2), Бранко. *Орлови рано лете*. Аск.
Топић (Топић 3), Бранко., *Баишта сљезове боје*, Просвета, Београд, 1983.
Тосић, Добрица. *Корени*. Аск.
Црњански, Милош. *Сеобе*. Аск.
Црњански (Црњански 2), Милош. *Сеобе*. Друга књига. Аск.

СПИСАК УСЛОВНИХ СКРАЋЕНИЦА

Аск – *Антологија српске књижевности*, дигитална библиотека, Учитељски факултет, Београд.

Срето З. Танасич

НАКОПЛЕНИЕ УТОЧНЯЮЩИХ КОНСТРУКЦИЙ
С ТЕМПОРАЛЬНОЙ ФУНКЦИЕЙ

Резюме

В работе рассматриваются случаи употребления падежных конструкций в функции временных обстоятельств, о которых в сербской лингвистической литературе написано немного. Речь идет об обособленных уточняющих обстоятельствах времени, выраженных падежными конструкциями, которые соотносятся с одним сказуемым. Данные конструкции могут быть предложными и безпредложными. Такое накопление падежных конструкций характерно для языка современной сербской художественной литературы, хотя не все писатели одинаково используют данный стилистический прием. В частности, он типичен для творчества Бранка Чопича и Милоша Црњанского. Бранко Чопич зачастую «украшает» такие обстоятельства определениями, в то время как Црњански в качестве именной части в них использует имена святых, указывающие на определенный день года по церковному календарю. Аккумуляция в одном предложении однородных членов вместе с обособленными членами часто используется в разных стилистических целях и свидетельствует об оригинальности авторского стиля. Так обстоит дело и с рассматриваемыми падежными конструкциями.